

Nikola Visković

ŽIVOTINJA I ČOVJEK

Prilog kulturnoj zoologiji

Književni krug, Split, 1996, 518 str.

Knjiga koja je pred nama u nas predstavlja osobitu rijetkost i u svakom je slučaju svojevrsna. Bilo da ju procjenjujemo preko tematike sadržaja koji je u njoj problematiziran ili kroz kvalitativnu obuhvatnost i zastupljenost pojedinih dijelova poglavlja s pripadajućim referencama i bilješkama, ili ako ju pokušavamo vizualno doživjeti kroz intrigantan crtež na koricama – Viskovićeva knjiga *Životinja i čovjek* izuzetno je plodan primjer dosljednog holističkog ekološkog promišljanja i poučan izvor u nas inače neznanih, rijetko poznatih ili nedostupnih spoznaja o problematici tretiranja odnosa životinja i čovjeka (u razvijenom svijetu inače recentnih te znanstveno relevantnih). Viskovićevo zahvaćanje cjelokupnoga odnosa čovjeka i životinja – čovjekova tretiranja životinja i postupanja s njima u brojnim socijalnim i životnim odnosima, prezentacije mnogih životinjskih primjera u književnim, pjesničkim, mitološkim, umjetničkim i drugim sadržajima – uspješan je i sveobuhvatan pothvat, protivan civilizacijskom dostignuću »zdravorazumskog« podrazumijevanja životinja kao objekata ili predmeta čovjeka. Uz autora Viskovića, nekolicinu priloga napisali su »gostujući« stručnjaci: Duško Kečkemet, Petar Šimunović, Anatolij Kudrjavcev i Zvezdica Mikulić.

Zagovarajući nužnost potrebe utemeljivanja u nas još neutemeljene discipline kulturne zoologije, kao znanosti koja se bavi istraživanjem kulturne historije životinja kroz sustavno prikazivanje odnosa ljudske povijesti i životinjskog svijeta, Visković je knjigu podijelio u tri velike tematske cjeline: I. *Životinje u kulturi i ponašanje životinja*; II. *Ugroženost životinjskih vrsta i jedinki*; III. *Životinje u etici i njihova pravna zaštita*, koje se ug-

lavnom poklapaju sa sadržajnom strukturom pojedinih poglavlja. Svaka od tih cjelina, pomoću niza manjih raznovrsnih sadržaja, na vrlo obuhvatan način objašnjava bogatstvo ove knjige, ističući nužnost napuštanja antropocentričkih i instrumentalno–utilitarnih pristupa prirodi te potrebu biocentričkih i ekocentričkih pristupa animalnom u kulturnoj historiji. Viskovićevo zahvaćanje najširih interdisciplinarnih spoznaja kao priloga kulturnoj zoologiji, ujedno je poziv i izazov stručnjacima različitih disciplina (zoologije, etologije, filozofije, psihologije, historije, sociologije, kulturologije, teologije, prava itd.) da se uključe u raspravu o postavljenoj temi, ali i težnja za promjenom shvaćanja i ponašanja prema vrijednostima i položaju naših sustvorenja – životinja.

Kao što su životinje »oduvijek«, tj. još prije njihove domestikacije i privredne upotrebe, bile predmet mitsko–religijske ljudske svijesti, tako su i sve ljudske manifestacije života – jezik, podsvijest, običaji, područje imaginacije – obuhvaćene slikama životinja i njihovim svijetom. Životinje su još u pećinama Altamire i Lascaux zajedno s ljudima bile glavni protagonisti ondašnjeg svijeta, a njihov je svijet sve do danas u tolikoj mjeri neodvojiv od ljudskog (kao bioloških i kulturnih stvorenja), da su one prisutne u svim vizualnim i komunikacijskim medijima (tiskanim izdanjima, likovnoj umjetnosti, filmovima, dječjim slikovnicama, stripovima, televiziji, zidnim grafitima, pa i ekonomskim reklamama). Životinjske vještine i muke oduvijek su zabavljale elite i mase – u arenama, cirkusima, borilištima, sajmovima, zoo–vrtovima i ljudskim domovima, bilo kao žrtve ili kao miljenici. Ali, kako se ljudska kultura razvijala i kako je napredovala prema »civilizaciji«, uloga životinja od nekadašnjeg (straho)poštovanja prema njima, sve se više svodila na puku predmetnost – uzgoja, sredstava prehrane, industrije, znanstvenih istraživanja i biološke manipulacije.

»Danas uzgajamo na industrijski način milijarde »grla« malog broja domesticiranih, izmučenih i biološki osiromašenih vrsta... dok istodobno lišavamo staništa i istrebljujemo mnoštvo divljih ili slobodnih vrsta« (str. 16). Sve to činimo bezobzirno iskorištavajući šume, mora, livade, vlažna područja i druge biotope, te onečišćujući vodu, tlo i zrak otpadima i pesticidima, istrebljujući sa Zemlje desetke životinjskih vrsta dnevno. Takvo ponašanje *Homo fabera* prema životinjama Visković naziva »biološki holokaust« suvremenosti ili jedinstveni »biocid u povijesti Zemlje«.

Unatoč tome što je ekološka briga za opstankom prirode i životinja motivirana dobrim dijelom egoističnim antropogenim razlozima brige za opstanak čovjeka samoga u prostoru biosfere, Visković posebno naglašava iluzornost i promašenost svih nastojanja za spašavanjem samo ljudskog roda kao vrste, ali i samo pojedinih vrsta ugroženih životinja (slonova, pandi, nosoroga, tigrova i drugih antropomorfnih »simpatičnih« vrsta), ako se pritom nema na umu temeljna istina zakona **biološkog** opstanka: »svaka vrsta može opstati i razvijati se samo pod pretpostavkom održavanja svih oblika života... koji tvore šira životinjska staništa, biotope i globalni biosistem« (str. 17). Osim ekološke ili samo ekonomske brige za opstanak vrsta, neporeciva je i **kulturološka** istina, kaže Visković, parafrazirajući Dioléa, o čovjekovoj bitnoj **duhovnoj** ovisnosti o životinjskim bićima koja ga oduvijek okružuju: »čovjek ima iza sebe milijune godina zajedničkog postojanja sa životinjama, a tek stotinjak godina ceste i osvjetljena šetališta, pedesetak godina automobile, dvadesetak godina najlon i desetak godina plastiku«. Možda je u tome najpogubnija jedna, gotovo isključivo, moderna ili već postmoderna – **etička** istina – o tragičnom stradanju životinja od **neprirodnih** načina postojanja, boli i patnji u znanstvenim laboratorijima i industrijskom uzgoju.

Prvo poglavlje *Životinje u kulturi* obuhvaća različite pristupe poimanja životinjskog svijeta u kulturološkom smislu, od različitih definicija životinja do klasifikacija brojnih vrsta u modernim prirodoznanstvenim istraživanjima. Biolozi još ni danas nisu složni u procjeni broja vrsta koje nastanjuju Zemlju (**biodiverzitet**), ukazuje Visković. Donedavno je uobičajena procjena bila 1,5 do 2 milijuna vrsta, dok je najnovija procjena Boba Maya pokazala između 10 i 50 milijuna vrsta, pri čemu se smatra da oko 80% svih životinjskih vrsta pripada razredu kukaca, od kojih je najveći dio znanstvenicima još nepoznat. Također je najviše populariziran dio životinjskog carstva **kralješnjaka sisavaca**, dok su svi ostali pojednostavljeno svrstani u **beskralješnjake** i tako diskriminirani, smatra Visković. Usporedba trajanja čovjekova života u odnosu na trajanje vrsta od 3,5 milijarde godina na Zemlji staroj 4,5 milijarde godina pokazuje paradoks, s jedne strane beznačajnosti životnog vijeka čovjeka, a s druge njegove strahovite destruktivnosti; nijedna druga vrsta, naime, nije uspjela za svoga tako kratkog života vrste uništiti toliko života na Zemlji kako je to uspjelo vrsti *Homo sapiens sapiens*.

Pripitomljavanje, domesticiranje i dresiranje životinja početak je njihove antropomorfizacije i uvlačenja u ljudski svijet. Prve odraze te antropomorfizacije nalazimo u prethistorijskoj umjetnosti s brojnim **životinjskim motivima**. Slikarije životinja iz toga doba nisu slučajno nastale, kako navodi Visković, nego su slikane iz estetskih pobuda, magijskih i mimetičkih obreda, što je ukazivalo na postojanje **stabilnih ljudskih potreba** s magijskim i mitskim značenjima. Stare civilizacije obiluju istaknutim obilježja **zoomorfizama** i **zoolatrije**. Tako su stari Egipćani životinje **štovali kao bogove** i bili opsjednuti povezanošću čovjeka i životinje, a njihova vjera u jedinstvo svega živoga pokazuje se i kroz najraniju etičku praksu **zabrane nepotrebnog zlostavljanja životinja**. Kla-

sična grčka kultura razlikuje se od egipatske, među ostalim, i po naglašenijoj antropocentričnosti i antropomorfnosti. Mitovi, epovi, bajke i likovne tvorevine svih arhaičkih kultura spominju u realističkom ili poetskom stilu velik broj životinja koje ljudski akteri tih kazivanja posjeduju i love, ili im one pomažu, ili se ljudi s njima bore, ili one naprosto nastanjuju okolinu i simbolički jezik. U tom pogledu, kako pokazuje Visković, nema većih razlika između grčke i drugih arhaičkih kultura. Životinje su toliko važni protagonisti mitova da tu čak vlada pravilnost – što su mitovi stariji, to je u njima važnija i češća uloga životinja – bilo kao demona, vještica, duhova, divova, vilinskih bića, ili kao fantastičnih stvorova hibrida životinja i čovjeka. U nekim kulturama, osobito hinduizmu i budizmu na Istoku, životinjama se daje posebno značenje duhovnog života u reinkarnaciji, odražavajući, dakako, odnose krivnje i zasluga u prethodnim egzistencijama.

Monoteistička židovska vjera rođena u sukobu s idolatrijom, odbacuje, pak, zoomorfno poimanje i prikazivanje božanskog, ali ipak ostavlja trag animalizma u obrednom žrtvovanju životinja. Takve obrede konačno će napustiti Novi zavjet i kršćanstvo, zamjenjujući ih žrtvom Isusa za spas čovječanstva. Glavni nedostatak kršćanske doktrine, kojeg Visković smatra »nepodnošljivim«, jest u tome da ona vrijedi isključivo za ljudska bića. Kršćanska doktrina zasniva svoju apsolutnu brigu za čovjeka na relativnoj nebrizi prema svim ostalim stvorenjima. Za razliku od židovsko-kršćanske vjerske tradicije, islamska tradicija posvetila je rasprave arapske enciklopedije Ihvanu-s-safa iz 10. stoljeća u cijelosti »životinjskom pitanju«. Visković pokazuje zanimljive dijelove te rasprave koju su »pokrenule« životinje zbog ljudskog neprijateljstva prema njima.

Glavna hipoteza kulturne zoologije, koju ističe Visković, jest da postoji ekonomska eksploatacija golemog broja životinjskih

vrsta, divljih, pripitomljenih i domaćih, da se neke vrste upotrebljavaju samo za jednu svrhu, najčešće prehranbenu, a da čovjeku kao najširem svejedu (*omnifagu*), konkurira malo životinja. Prava prehranbena revolucija nastupa u 19. i 20. st. s masovnim farmskim uzgojem svinja, goveda i peradi. U razvijenijim kulturama najviše se jedu meso i proizvodi kralješnjaka (sisavaca, riba i ptica), dok se u mnogim drugim kulturama jedu gmazovi, vodozemci te razne vrste beskralješnjaka. Kulturna zoologija raspravlja i o jeziku životinja, tj. o generičkoj moći znakovnog komuniciranja ili razmjene (unutarvrstnih i međuvrstnih) informacija mnogih životinjskih vrsta o njihovu spolnom, prehranbenom, obrambenom, teritorijalnom i drugom ponašanju, na što ukazuju etolozi.

U dijelu teksta koji se odnosi na naše domaće zoonime autor toga dijela Petar Šimunović pokazuje kako su imena pojedinih prirodnih područja, nazivi mjesta, osobna imena i prezimena u Slavena i Hrvata, imenovani po uzoru na životinje.

U dijelu posvećenom likovnoj animalistici u Hrvatskoj, autor Duško Kečkemet pokazuje primjere prikazivanja životinja u likovnoj umjetnosti Hrvatske, od kojih je najpoznatija golubica iz Vučedola, stara oko 4000 godina. Animalizam u likovnoj umjetnosti prikazuje životinje u nekoliko značenja: kao realna stvorenja u prirodi; kao simbole za neke pojmove; kao oličenje čovjeka, njegovih svojstava, vrlina i mana, te kao fantastična i mitološka bića. Izravna posljedica nestajanja životinja iz svakodnevnog života dovela je do pojave izumiranja animalističkog žanra u suvremenoj umjetnosti.

Visković također ističe ona ključna mjesta zapadne politike gdje se čovjek određuje kao politička životinja, kako je to već Aristotel utvrdio. Renesansna i moderna teorija prepoznaju ono što je izrazito životinjsko u politici: makijavelijska kom-

binacija lisičjeg lukavstva, Hobbesovo vučje neprijateljstvo i Paretova lavlja sila – uvode se u modernu politiku kao vrlo značajne teorije političkih elita i političke borbe. I u modernim se teorijama o kolektivnoj psihologiji (Tarde, Le Bone), ponovno javlja motiv vladara–pastira i naroda–stada, napominje Visković. U europskom umijeću heraldike životinje su također najbrojnija bića – lav, orao, medvjed, bik, vuk, vepar, jelen, te fantastične životinje – zmaj, grifon, hijena, jednorog, feniks, Pegaz, Gorgona. Racionalistička filozofija s Reneom Descartesom na čelu, koja paralelno s njegovim mehanicističkim shvaćanjem čovjeka izvodi jednako takvo shvaćanje životinje kao mašine, za suvremene animaliste postaje, kako Visković kaže, »prava filozofska Babaroga«, budući da postavlja temeljni raskol između čovjeka i životinje – razum i jezik – u korist čovjeka. Uz prve kritičare Descartesa – Gassendija, Schopenhauera, Rousseaua i Voltairea – stoji i Darwin, koji svojom općom teorijom evolucije izvodi čovjeka upravo iz životinjskog carstva. Komparativno ispitujući sličnosti i razlike između psihičkih osobina čovjeka i pojedinih vrsta životinja, Darwin odlučno brani stav da neke vrste životinja imaju znatan broj sposobnosti koje ima i čovjek, dakako u različitim omjerima. Njegova zapažanja o životinjskim nagonima, radoznalosti, ponašanju, pažnji, komuniciranju, društvenosti, pa čak i razumu, apstraktnom mišljenju, usavršavanju, oruđu, osjećajima simpatije itd., najavljuju mnoge zaključke buduće znanosti etologije, ističe Visković. Darwin potpuno usvaja mišljenje onih pisaca koji tvrde da je najveća razlika između čovjeka i »nižih« životinja ona moralnog osjećaja ili savjesti.

Etologija postaje sve više znanost koja ne samo što objašnjava načine, uzroke i funkcije ponašanja svih vrsta životinja, od insekata do sisavaca, u njihovim prirodnim staništima, nego bi također htjela otkriti i objasniti biološke strukture ljud-

skoga ponašanja kao i moralnog ponašanja čovjeka. Uskoro će sociobiologija, pozivajući se na genetiku, htjeti dokučiti i neposredne biološke izvore moralne svijesti. Kao uvod u nadolazeću veliku sintezu znanosti, sociobiologija želi preformulirati osnove društvenih znanosti i ponuditi biološka objašnjenja kulturnih procesa, kao što su religija, moral, ratovanje, suradnja, konformizam, indoktrinacija itd. Ona s jedne strane nastavlja, ali s druge donekle ugrožava etologiju. Zasad među etolozima prevladavaju kritičke ocjene koje izriču npr. Bonner i Mainardi, naglašavajući također da kultura ima biološke temelje, koji se prepoznaju već kod životinja. Protivno raširenom uvjerenju da se životinje u svemu ponašaju nagonski, etološka su istraživanja potvrdila da je samo dio njihova ponašanja urođen i nagonski programiran, dok se neka ponašanja u potpunosti stječu iskustvom i učenjem (npr. dojenje kod gorila, karakterističan pjev nekih ptica), te da se naučenim donekle može i modificirati urođeno – kao upravo rezultat kulture. Najveću kritiku koju etologija upućuje prema behaviourističkim laboratorijskim postupcima jesu životinjama posve neprirodni uvjeti i pristupi, tako da se zapravo ne uspijevaju otkriti mnoge od njihovih prirodnih fizioloških i psihičkih potreba te sposobnosti. Zato se etolozi zauzimaju za ispitivanje ponašanja životinja u njihovim prirodnim staništima odbacujući, također, tradicionalni stav o povezanosti svijesti i inteligencije po modelu racionalno–jezičnih sposobnosti čovjeka. Životinje imaju, naime, svoje vlastite oblike i stupnjeve svijesti koji nisu ništa manje »inteligentni« od ljudskih, ako se inteligencija šire definira kao moć prilagođavanja okolišu, sastavljena od percipiranja, pamćenja, zaključivanja, predviđanja i još nekih nama nepoznatih sposobnosti. Etologija potvrđuje da u ponašanju životinja ima mnogo osobina koje smo donedavno smatrali isključivo ljudskima (sposobnost komuniciranja, služenje oruđem),

kao što i u ponašanju čovjeka otkrivamo sve više temeljno životinjskih osobina koje smo donedavno sramno skrivali, ukazuje Visković.

Razmatrajući pitanje **spolnosti** u životinjskom svijetu, Visković navodi da mnoge od životinjskih vrsta, slično ljudima, žive u **monogamnim zajednicama** gdje također nastaju **bračne ljubomore**. I životinje **izbjegavaju incestuozne odnose** po evolucijskoj »mudrosti« sprječavanja genetskih poremećaja, te im također djeluje privlačnost »novoga i vanjskoga«: veći interes i potencija prema ženkama izvan vlastite skupine. Homoseksualizam je također prisutan, samozadovoljavanje još više, a ni sparivanje različitih vrsta nije samo ljudska stvar. U životinja, napose toplokrvnih, nalaze se i ona ponašanja koja su identična ili vrlo slična nekim ljudskim **igramama**, budući da je utvrđena čvrsta korelacija između igranja i zaliha energije, pa si igranje mogu priuštiti samo bića s **većim energetske potencijalom**. Igre se prenose genetski, ali se njihove izvedbe moraju naučiti. Po inteligenciji, osjećajnosti, genetici i brojnim ponašanjima od svih su životinja najbližnji čovjeku **majmuni**, dok su najstariji i najomiljeniji članovi ljudskog domaćinstva oduvijek **pas** i **mačka**, koji u gradskoj civilizaciji postaju njegovi »ugodni paraziti«, kaže Visković. Temeljna razlika je u **podrijetlu** i **navikama**. Pas je krajnje očovječena, **kultivirana ili odprirođena** životinja, jer je čovjek sve njegove prirodne sposobnosti podesio svojim potrebama (**dresura**), a mačka je ostala uz čovjeka **neizmijenjena** karaktera i ponašanja. Kada je konačno pripitomljena i potpuno iskorištena, životinja koja je, međutim, najviše utjecala na ljudsku civilizaciju, bila je – **konj**. Osim u poljodjelstvu, ova je životinja najviše korištena u ratovima, pa je tako prilično odredila strukturu ljudskog društvenog života. O **magarcu**, pak, kao najiskorištenijoj i najzloupotrebljavanijoj od svih životinja piše Anatolij Kudrajcev, pod naslovom *Čovjek je čovjeku tovar*.

Danas je posve provjerena važnost životinja u **psihikom, odgojno–obrazovnom i zdravstvenom razvoju djece**. Znanstveni projekti također svjedoče o drevnim i ustrajnim nastojanjima ljudi da oponašanjem bioloških sustava izrade razne tehničke naprave koje će služiti ljudskim ciljevima, o čemu nas poučava disciplina **bionika**, ukazuje Visković. Time se služi zrakoplovna navigacija, sustavi torpeda i podmornica, a najveće nade u bioniku ulažu informatičari i energetičari nastojeći oponašati svojstva **nervnog sustava** u elektronskim sustavima, te procese **fotosinteze** radi korištenja sunčeve energije.

U drugom dijelu pod naslovom *Stradanja životinja*, Visković razmatra različite načine stradanja životinja od strane čovjeka, kao jedinki ili ugroženih vrsta: **lovom, domestikacijom, progonom »štetnika«**, mučenjem, preopterećenjem, zarobljavanjem, nebrigom (u smještaju, prehrani, prijevozu, klanju itd.), napuštanjem, zoo–vrtovima, pokusima, industrijskim uzgojem, dresurom, ratovanjem, borbama životinja, oduzimanjem i uništavanjem staništa, širenjem poljoprivrednog i građevinskog zemljišta, isušivanjem močvara, rastom ljudske populacije, cirkusima, biološkim inženjeringom, istrebljenjem vrsta, onečišćenjem voda, tla i zraka, otpadima, pesticidima, umjetnim gnijevima, itd. Prirodni prostori raznih veličina, sastava i složenosti koji su staništa određenih biljnih i životinjskih vrsta kao bioloških zajednica (**biocenoza**) sa svim anorganskim uvjetima nužnima za njihov opstanak (**biotopi** – gorska, krška, močvarna, prašumska, pustinjska, savanska, prerijska, riječna, morska, oceanska i dr. područja), danas su značajno ugroženi. U Europi je relativno najbolje očuvan pojas vlažnih područja Sibira, Bjelorusije, poljskih i baltičkih močvara, te ušća Volge i Dunava. Mediteran je pak, kao područje bogate autohtone faune, najranjiviji dio kontinentalne mreže vodenih biotopa. U Hrvatskoj su u nekoliko posljednjih dese-

tljeća jako opali raznovrsnost i brojnost ptica, riba, sisavaca i beskralješnjaka u nekim područjima, a iz godine u godinu razara ih **turistički lov** unutar ili u blizini rezervata.

O značajnoj ekološkoj ulozi **ptica grablji- vica** kao prirodnih bioregulatora koji se hrane mišolikim glodavcima i kukcima, održavajući im brojnost na podnošljivoj razini, ili onim pticama i drugim većim životinjama koje su bolesne, ranjene i u bilo kojem pogledu slabije sposobne za život, zajedno s Viskovićem piše Zvezdica Mikulić. Visković nadalje iznosi podatke o razornim učincima cvilizacije **neobuzdanog industrijalizma, kaotične urbanizacije i masovnog turizma**, posebno u području Sredozemlja i Mediterana. Riječni tokovi i vode zatvorenog Sredozemlja spadaju danas u najteže ugrožene vodne površine na Zemlji, a Mediteran na očigled svih nas »umire«. Slijede primjeri žrtvovanja životinja u moderno doba, u različite znanstvene, industrijske i vojne svrhe, čime se, inače, dolazi do otkrića u medicinskim znanostima, farmakologiji i genetici. Danas se i lijek za AIDS traži u pokusima na čimpanzama, jer ovi imaju 99% genetske identičnosti s čovjekom. Visković ovdje uvodi zanimljivu paralelu između »napredovanja« antičkih civilizacija na temelju žrtvovanja milijuna robova i današnjeg zdravstvenog i materijalnog »blagostanja« modernih ljudi uz masakriranje bezbrojnih neljudskih bića »na oltaru znanosti i industrije«. Ali već početkom modernoga doba pojavila se **moralna kritika** uporabe životinja u pokusima, u djelima Voltaira, Huga, Shawa, Gandhija itd., koji osuđuju vivisekciju kao »najcrnji zločin čovjeka«. Pod pritiskom animalista u demokratskim društvima počinju se od kraja 19. stoljeća donositi i **pravni propisi o ograničavanju eksperimenata sa životinjama**, iako uglavnom samo glede **kralješnjaka**. Uz glavni antivivisekcionistički razlog **etičke nedopustivosti mučenja životinja** u pokusima (od kojih je čak do 90% znanstveno irele-

vantno), sve su češći argumenti **neadekvatnosti pokusa sa životinjama za prognozu i liječenje ljudskih bolesti**. Praksa je potvrdila da nerijetko »odobreni« lijekovi nisu posve neopasni za ljudsko zdravlje, pa se mnogi zdravstveni proizvodi dodatno iskušavaju na siromašnom stanovništvu. No, unatoč svim tehnološkim inovacijama, još nema modela koji bi nadomjestili eksperimente sa životinjama *in vivo*, pa se uvriježilo mišljenje da su pokusi sa životinjama **manje zlo** u ljestvici sukobljenih vrijednosti.

Pravi problemi, koje ističe Visković i koje treba riješiti, stoga su: a) **ograničiti** životinjske pokuse na zaista nužne svrhe; b) **sprječiti nepotrebna ponavljanja i patnje životinja**; c) postići **strogi javni nadzor** nad pokusima, i d) zamijeniti neke ili sve zoo-pokuse **alternativnim tehikama**. Došlo se dotle da umjereni pristaše i protivnici zoo-pokusa dijele danas sve manje razlika. Znanstvenim se zahvatima **zoo-tehnologije** nadalje izravno mijenjaju **biološke osobine** konja, goveda, ovaca, svinja, koza, peradi itd. i to najprije **kontroliranim uzgojem** vrednijih jedinki i pasmina, zatim **umjetnim osjemenjivanjem** te **transferom embrija**. Formula intenzivnog uzgoja glasi: **Životinje su stvari koje omogućuju visoku dobit**, bez obzira na torture straha, žeđi, gladi, ozljeđivanja i klanja. Slično prolaze i divlje životinje koje su farmski uzgajane – **krznaši** – dabrovi, vidre, nutrije, lasice, nercovi, kune, lisice, samur, činčile itd. Tim nizovima **besćutnih mučenja** životinja Visković dodaje najnoviji izum genetskog inženjeringa – **transgene životinje**, tj. mutante genetskih intervencija usadivanja gena drugih životinja. Najglasniji protivnici ovakvih degutantnih tretiranja životinja su vegetarijanci, dok u **pravnim mjerama zaštite** privrednih životinja prednjače Švicarska, Nizozemska i Švedska, gdje je već propisano napuštanje kaveza za farmske životinje s obvezom da se te životinje dnevno izvode u prirodu na ispašu.

Pojava da čovjek radi svoje zabave iskoristava nagon predatora (zvijeri, pasa, mačaka, mungosa itd.) kako bi pomoću njih lovio druga bića ili ih prisiljavao da se bore međusobno i s njim samim, spada u ljudske »kulturne« aktivnosti. Tu nije teško pronaći prastaro »umijeće« uzgajanja i huškanja životinja za međusobno masakriranje pred navijačima, ali i najslavniji danas još preživjeli oblik borbe na život i smrt između čovjeka i životinje – **taumahiju** ili borbu s bikovima. Nasuprot tome, jedna je od najrasprostranjenijih pojava druženja sa životinjama u današnjoj modernoj civilizaciji – potreba za kućnim ljubimcima (**petišizam**). Ona osvaja sve društvene slojeve Zapada, tako da **svako drugo domaćinstvo**, kako navodi Visković, posjeduje barem jednu kućnu životinju. Uz široko rasprostranjenu čežnju za izgubljenom prirodom u gradovima, razlozi petišizmu pronalaze se u **siromašenju osjećajnih spona** između ljudi urbanih naselja, pa se u životinjama traži zamjena za izgubljena prijateljstva, privrženost i ljubav. Danas se sve više ističu pozitivni učinci druženja sa životinjama za **mentalni i fizičko zdravlje**, osobito djece i starijih osoba, te se ono koristi i u terapijske svrhe. Pritom se javlja jedan paralelni i zabrinjavajući društveno-biološki proces: istom brzinom kojom raste broj domaćih životinja općenito, pa i kućnih ljubimaca, **manjuje se broj vrsta i jedinki divljih životinja** diljem svijeta, upozorava Visković.

Započinjući u zadnjem poglavlju *Zaštita životinja*, s problematizacijom raskola između antropocentričke i biocentričke etike, Visković ukazuje na dostignuto jedinstvo ljudskih moralnih odnosa koji ostaju još prilično diskriminirajući i nepravedni, ako priznaju interese i ovlaštenja samo pripadnicima ljudske vrste, a nijeću ih svim ostalim bićima. Dosadašnju izrazitu antropocentričnost ili usku humanističnost etike, zaokupljene isključivo potrebama čovjeka i njegova moralnog statusa, utemeljenog na njegovoj duši, razumu,

svijesti, jeziku itd., naročito je razvijala Zapadna tradicija **kršćanstva** i racionalistički **humanizam**, dok se životinjama nije priznavao nikakav moralni status. Do odlučujuće kritike etičkog antropocentrizma dolazi 70-ih godina našega stoljeća uz nove spoznaje o ponašanju i svijesti životinja (**etologija**), uništavanju prirode i životinjskih vrsta (**ekologija**), patnjama životinja (**psihologija** i **zoofilija**) te prijetnjama životu od tehnoloških manipulacija (**bioetika**). Etičar Peter Singer, jedan od predvodnika etičkog animalizma, nazvao je isključenje životinja iz moralnog razudivanja diskriminacijom životinja ili **specizmom**, što potječe od ignoriranja sposobnosti i potreba životinja koje su istovrsne nekim osnovnim sposobnostima i potrebama čovjeka. Zbilja agresivnosti i tlačenja pokazuje se slično u **kse-nofobiji**, **rasizmu**, **šovinizmu**, **klasnim** i **vjerskim isključenjima**, **seksizmu** i drugim diskriminacijama unutar ljudske vrste. Suprotnoj takvoj, još uvijek vladajućoj antropocentričnoj paradigmi, Visković zagovara etičku paradigmu **biocentrične etike** – etike kojoj je život u središtu pozornosti i koja zahtijeva neposrednu zaštitu **svakog života** kao vrijednosti po sebi. Tu je elementarni kriterij **moralne ravnopravnosti svih živih bića** iskustvo **patnje** i **boli**, koje je isticao još Jeremy Bentham, bez obzira na stupanj razvijenosti njihova razuma, jezika i drugih sposobnosti pogodnih za privilegiranje čovjeka. Biocentrična etika je stoga etika **altruizma**, u kojem je smislu ona temeljna misao Viskovićeve knjige: - *»Nijedna životinja, ni kao vrsta ni kao jedinka, uključujući »štetnike« (od kojih imamo pravo braniti se) i domaće životinje (od kojih možemo uzimati dobra radi kojih ih držimo), ne smije biti samo objekt i sredstvo neograničenog zadovoljavanja naših interesa, već svaka mora biti priznata i kao po sebi vrijedno biće s vlastitim interesima, a to znači kao subiće prema kojemu imamo dužnosti poštovanja i zaštite po zakonima njegove prirode i u ra-*

zumnom rješavanju sukoba naših i njegovih interesa« (str. 401).

Dugostoljetna iskustva podčinjenosti i izrabljenosti nisu, inače, karakteristika samo životinjskog svijeta. Ona se tiču i ljudskog svijeta ženskog spola. Tu se pronalazi smisao povezanosti ženskog i životinjskog pitanja, budući da ta povezanost, kako ističe Visković i u tome se slaže s ekofeminizmom, nije ni slučajna niti samo moderna. Stigmatiziranje žena kao izvora svih nedaća, još iz mitova o Evi i Pandori, zoroastrizam i druge religije sa shvaćanjima žene kao »djela mraka«, nasuprot muškarcu kao »djelu svjetla«, te različite filozofske, psihološke, biološke i druge teorije o infeornosti žene u odnosu na muškarca uvjetovale su postavljanje temelja za obranu prava žena još u 18. stoljeću (s poznatim izdanjem Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman*, 1792.). Ta obrana ili vindikacija prava žena nezaustavljivo se proširuje, kako to ističe Visković, logičkom i aksiološkom pravilnošću poopćavanja etičkih načela na vindikaciju prava svih drugih diskriminiranih bića, pa tako i na životinje. Štoviše, smatra Visković, dosljedno postavljeno pitanje ravnopravnosti žena u moderno doba povlači za sobom i postavljanje pitanja prava životinja. Stoga nije nikakvo čudo da je 1970-ih godina na Zapadu nastao »animalistički terorizam« kao novi pristup borbenih animalista protiv ekonomskog mučenja životinja, gdje se koriste »direktne akcije« protiv privrednih i znanstvenih ustanova koje zloupotrebljavaju životinje i njihove proizvode. Te skupine povezuju se s ekologistima, vegetarijancima, radikalnom ljevicom i alternativnim vjerskim pokretima s ciljem provociranja savjesti građana i činjenja ekonomskih šteta onima koji iskorištavaju životinje.

Zadnji dio svoga opsežnog djela Visković je posvetio vrlo važnom pitanju – životinjskih prava. Navodeći argumente tradicionalne etike (neposjedovanje razuma, uračunljivosti i slobode) pomoću ko-

jih se životinjama uskraćuju moralna i pravna ovlaštenja (subjektivna prava), tj. pasivni etički subjektivitet, autor odbacuje takve etičke stavove smatrajući da se oni temelje na antropocentričnom i specističkom uvjerenju da je čovjek moćnik i gospodar prirode, stvoren po liku Božjem, koji si u ime »prava razuma« ili »prava jačega« uzurpira moći raspolaganja životima svih ostalih bića kao sredstvima za svoje ciljeve i zadovoljstvo. Takvim stavovima se protive već dostignuta pravna priznanja moralnih i pravnih ovlaštenja za djecu i umobolne, kojima svojstva razuma i uračunljivosti također nedostaju, primjećuje Visković. Suvremeni zoofili smatraju da su životinje nositelji inherentnih vrijednosti i da imaju vlastite interese, što postaje jedno od temeljnih spornih pitanja u današnjim raspravama o načinima zaštite životinja. Ipak, ni zoofili nisu posve suglasni glede pitanja nositelja moralnih i pravnih ovlaštenja (prava) životinja naspram ljudi, sporeći se oko načina ograničavanja i aktivnosti moralnih i pravnih subjekata.

Primjer kombinacije individualno-etičkih i ekoloških razloga za priznavanje životinjskih prava jest **Univerzalna deklaracija o pravima životinja** iz 1978. godine, donijeta na skupu brojnih stručnjaka i zoofila u Parizu, uz podršku UNESCO-a, koju Visković u cjelosti navodi kao dobar pravni prilog odgovoru na ključno pitanje: **koja moralna i pravna ovlaštenja mogu i trebaju pripadati životinjama kao bićima koja ne bi smjela biti samo ljudska imovina nego i sustvorenja kao vrijednosti po sebi. Sva prava iz Deklaracije svode se na sljedeća temeljna prava životinja: održanje vrste; nepovredivost života; nepovredivost slobode; primjereno stanište; ne nanošenje nepotrebne boli, patnje i štete; ljudska briga o životinjama u poremećenim ekološkim uvjetima. Iz toga je vidljivo, kaže Visković, primarno prirodno pravo svih živih bića: pravo jednakosti u održavanju života, slobode i blagostanja prema zakonima egzistenci-**

je svake vrste. Autor također smatra da niti u ekologiji niti u bioetici nije ozbiljno proučen i normativno riješen istovrsni i mnogo širi problem sukoba interesa – kome, naime, dati prednost u sukobima između ljudskih ciljeva, posebice ekonomskih, i vrijednosti bilo kojeg značajnijeg sastojka prirode – čistih voda, zraka i zemlje, šumskih, pririjskih, močvarnih i drugih biotopa? Upravo je jasan izraz specističke diskriminacije, prema Viskoviću, to što je pravna zaštita ljudi od šteta koje njima čine životinje oduvijek postojala, dok je pravna zaštita životinja od šteta koje njima čine ljudi pojava tek najnovijeg doba. Također u pravnim sustavima nalazimo nejednako pravno tretiranje različitih kategorija životinja. Kućne životinje, primjerice, pogotovo one »plemenitih« pasmina, imaju normativno i stvarno povlašteni položaj u odnosu na sve ostale zookategorije, ističe Visković. U urbanoj civilizaciji svakako je moralni i pravno najlošiji položaj privrednih životinja, dok su beskralješnjaci izvan bilo kakve moralne i pravne brige čovječanstva; oni nemaju čak ni onu zaštitu koja se daje lovnoj divljači, tako da je moguće nekažnjeno mučiti mrave, leptire, pauke. Donekle je razvijena pravna zaštita nekih naročito ugroženih vrsta, i to redovito samo sisavaca i ptica, te većih ili manjih oblasti životinjskih staništa kao nacionalnih parkova i rezervata. Najniži moralni i pravni status imaju, pak, životinje koje je čovjek odredio za borilišta, zooškolke vrtove, cirkuse i laboratorijske pokuse, kao i tzv. štetočine, koji se na sve načine istrebljuju.

Na kraju knjige Visković iznosi primjere nekih pravnih sustava zaštite životinja – američkog, njemačkog, talijanskog, francuskog, švedskog, švicarskog i hrvatskog – pokazujući sličnosti i razlike tih sustava u zaštiti životinja te međunarodnih pravnih konvencija kojima se obuhvaća ta problematika. Najpravedniji i etički najispravniji pravni tretman životinje uživaju u švedskom i švicarskom te prilično u

njemačkom i američkom pravnom sustavu. Francuski i talijanski pravni sustavi najviše štite kućne ljubimce, a sve ostale životinje tretiraju uglavnom kao i druge predmete vlasništva, dok hrvatski pravni sustav gotovo uopće ne regulira tu problematiku, osim zaštite tzv. »ugroženih vrsta«, što ostavlja otvorene mogućnosti različitih zloupotreba. U desetak posljednjih stranica knjige dan je registar osoba i životinja koje je autor u knjizi navodio.

Jedinu kritiku koju bismo mogli uputiti ovom, po svemu studioznom i predanom djelu, jest njegova stilska izloženost. U pojedinim dijelovima teksta, naime, rečenice su toliko »nabijene« strukturom sadržaja da zahtijevaju povećani napor pažnje, što bi nedovoljno uporne čitatelje moglo, ali samo na njihovu štetu, odvratiti od inače zanimljivog i vrlo zabavnog štiva – prave rijetkosti među našim znanstvenim izdanjima.

Branka Galić

James B. Rule

THEORY AND PROGRESS IN SOCIAL SCIENCE

University Press, Cambridge, 1997, 251 str.

O napretku kao općem filozofsko-povijesnom i socijalno-filozofskom problemu, a posebno o napretku znanosti i tehnike, napisana je nepregledna količina literature. Međutim, o napretku teorijskog uma u socijalnim znanostima nije napisano mnogo relevantnih djela koja s kritičkog stajališta procjenjuju jesu li one doista sve pouzdanije u spoznaji svoga predmeta i pridonose li boljitku društva. O tome se uglavnom sudi implicitno, što znači da se polazi od prešutne pretpostavke da socijalne znanosti »normalno« napreduju te da je to posve očigledno iz njihova razgrnavanja i stalnog usavršavanja metodičko-istraživačkih instrumenata. Je li to implicitno uvjerenje točno, u kojem se smislu ono može osporavati ili braniti? To je